

Zmiany w picciu alkoholu przez warszawskich nastolatków w latach 1984–2004

Changes in alcohol consumption among Warsaw adolescents between 1984 and 2004

Katarzyna Okulicz-Kozaryn, Anna Borucka

Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M”
Zakład Psychologii i Promocji Zdrowia Psychicznego
Instytut Psychiatrii i Neurologii, Warszawa

Abstract – Aim. The study aim was to analyze the phenomenon of alcohol use among 15-years old students.

Method. Since 1984 the Mokotów study has been repeated every four years using the same procedure and instruments. In 2004 the number of participants was 1461.

Results. Between 1984–1996 the percentage of adolescents, who had never drunk alcohol decreased from 22% to 10%. The stabilization of alcohol use and abuse prevalence was observed between 1996 and 2004. At the same time among boys percentage of frequent alcohol drinkers dropped from 53 to 45%, whereas among girls remained at the same level – about 50%. For boys number of those who got drunk decreased from 26 to 21%, for girls increased from 15 to 19% between 2000 and 2004.

Conclusions. Changes in alcohol use prevalence by adolescents are related to the political, economic and social transformation which occurred in Poland in the past 20 years.

Key words: adolescents, alcohol, prevalence

Streszczenie – Cel. Celem badań była analiza zjawiska i dynamiki zmian w zakresie picia napojów alkoholowych przez 15-latków.

Praca naukowa sfinansowana w całości ze środków budżetowych na naukę w latach 2005–2006 jako projekt badawczy.

Metoda. Od 1984 roku badania mokotowskie są powtarzane co cztery lata z użyciem tej samej procedury i narzędzi. W 2004 roku w badaniach uczestniczyło 1.461 uczniów mokotowskich gimnazjów.

Wyniki. W latach 1984–1996 zmniejszały się odsetki młodzieży, która nigdy nie piła alkoholu z 22 do 10%. Między 1996 a 2004 rokiem nastąpiła stabilizacja odsetka uczniów niepijących, często pijących i upijających się. Przy czym w grupie chłopców odsetek często pijących zmniejszył się z 53 do 45%, a wśród dziewcząt pozostał na tym samym poziomie – ok. 50%. Między rokiem 2000 a 2004 w grupie chłopców nastąpił spadek odsetka upijających się z 26 do 21%, podczas gdy wśród dziewcząt wzrósł z 15 do 19%.

Wnioski. Obserwowane zmiany w zakresie picia alkoholu przez młodzież są związane z przemianami społeczno-politycznymi i gospodarczymi, jakie nastąpiły w Polsce w ciągu ostatnich 20 lat.

Słowa kluczowe: młodzież, alkohol, rozpowszechnienie

WSTĘP

Ogólnopolskie badania epidemiologiczne, pozwalające na szacowanie zmian w zakresie rozpowszechnienia picia alkoholu przez młodzież, są prowadzone od początku lat 90. XX wieku. W 1990 roku Polska dołączyła do grupy 32 krajów, w których realizowane są badania HBSC (Health Behaviour in School-Aged Children: A WHO Collaborative Cross-National Study) (1). Od 1995 roku, co cztery lata, są w Polsce prowadzone badania w ramach europejskiego programu badań szkolnych ESPAD (The European School Survey Project on Alcohol and other Drugs) (2).

Wyniki badań HBSC (1, 3) wskazują, że na przestrzeni lat 1990–1998 odsetek młodzieży w wieku 11–15 lat z doświadczeniami związanymi z pićm alkoholu wahał się od 76 do 78%. W latach 1990–1994 zaobserwowano wzrost odsetka 11–15-letniej młodzieży, która upiła się przynajmniej jeden raz w życiu. Natomiast pomiędzy rokiem 1994 a 1998 nie stwierdzono istotnych zmian odsetka nastolatków, którzy byli w stanie upojenia alkoholowego. W 1998 roku odsetek ten wśród osób w wieku 11–15 lat kształtował się na poziomie 29%, a w grupie młodzieży 15-letniej stanowił 50%. Wyniki badań HBSC z 2002 roku wskazują, że w stanie upojenia alkoholowego, co najmniej raz w życiu, było ok. 58% chłopców i 44% dziewcząt w wieku 15 lat.

Badania ESPAD (2) wskazują, że od końca lat 90. obserwujemy stabilizację trendów w pićm alkoholu przez 15-letnią młodzież. Natomiast porównanie wyników tych badań z roku 2003 i 2005, w którym odbyła się dodatkowa ich edycja, wskazują już wyraźnie na zmniejszenie się rozpowszechnienia picia alkoholu wśród 15-latków. Odsetek uczniów, którzy kiedykolwiek w życiu próbowali alkoholu spadł z ok. 93% w 2003 roku do ok. 85% w 2005 roku. Zdecydowanie, bo aż o 20 punktów procentowych, zmalał odsetek badanych gimnazjalistów pijących alkohol na 30 dni przed badaniem (z ok. 66% w 2003 r. do 45% w 2005). Podobny kierunek pozytywnych zmian odnotowano we wskaźniku przekraczania progu nietrzeźwości. Odsetek uczniów, którzy upili się w czasie 30 dni przed badaniem spadł z 29% w 2003 roku do 15% w 2005 roku.

Wcześniej niż badania ogólnopolskie, były prowadzone lokalne badania dotyczące rozpowszechnienia używania substancji odurzających przez młodzież. Większość z nich miała charakter jednorazowy i ilustrowała sytuację w jednym punkcie czasowym. Wyjątkowe są natomiast tzw. „Badania mokotowskie” – rozpoczęte w 1984 roku i powtarzane co cztery lata do 2004 roku (kolejna edycja jest planowana w roku 2008). Od 20 lat, za pomocą badań mokotowskich dokonywano oceny rozpowszechnienia i trendów w zakresie używania substancji psychoaktywnych przez 15-letnich uczniów warszawskich szkół z dzielnicy Mokotów (4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11). W okresie tych 20 lat w naszym kraju nastąpiły dramatyczne zmiany polityczne, społeczne i gospodarcze. Badania mokotowskie są chyba jedynymi, cyklicznie powtarzanymi badaniami, obejmującymi zarówno okres przed zmianami ustrojowymi w Polsce, jak i sam okres transformacji.

Celem niniejszej publikacji jest analiza procesu i dynamiki zjawiska, jakim jest picie alkoholu wśród warszawskich nastolatków od połowy lat 80. do czasów współczesnych. Wydaje się to szczególnie interesujące w kontekście zmian o charakterze społecznym i gospodarczym, jakie zaszły w Polsce. Równie ciekawym obszarem analiz jest kwestia dynamiki zmian picia alkoholu wśród chłopców i dziewcząt.

METODA

Schemat. Badania mokotowskie są prowadzone w szkołach od 1984 roku. Są powtarzane co cztery lata, jesienią, czyli na początku roku szkolnego i obejmują 15-letnich uczniów. Ciągłość badania tej samej grupy wiekowej została zachowana kosztem ciągłości badania uczniów będących na porównywalnym etapie nauczania. W latach 1984, 1988, 1992, 1996 i 2000 piętnastolatki byli w większości uczniami pierwszych klas szkół ponadpodstawowych – liceów, techników i szkół zawodowych. W związku z reformą systemu oświaty (rozpoczętą w 1999 roku) i wprowadzeniem nowego typu szkół, czyli gimnazjów, w 2004 roku 15-latki znaleźli się w trzeciej klasie gimnazjum.

Badania obejmują swoim zasięgiem trzy dzielnice Warszawy: Mokotów, Ursynów oraz Wilanów. W latach 80. była to jedna dzielnica – Mokotów. W latach 1984 i 1988 badania były prowadzone we wszystkich klasach pierwszych szkół z terenu Mokotowa. Od 1992 roku wprowadzono losowy dobór około połowy klas. W 1992 roku wylosowano 50% klas. W 1996 roku wylosowano 60% klas ze szkół publicznych, do których dołączono klasy z nowo powstałych szkół niepublicznych (10). W 2000 roku w jednym losowaniu z całej puli klas szkół publicznych i niepublicznych wyłoniono 53% klas. W 2004 roku wylosowano oddzielnie 55% klas z gimnazjów publicznych i 55% z niepublicznych (odpowiednio: 69 i 13 klas).

We wszystkich edycjach badań ankieterami były osoby spoza szkoły. Badania prowadzono z zachowaniem procedur zapewniających anonimowość odpowiedzi pojedynczych uczniów, klas i szkół.

Uczestnicy. Tabela 1 przedstawia zestawienie liczebności badanych grup w latach 1984-2004. We wszystkich edycjach badań odsetki uczniów nieobecnych w szkole w czasie badania były zbliżone i wynosiły: 6% próby w 1988 roku, 8% – w latach 1984,

Tabela 1.

Zestawienie liczebności prób. Badania mokotowskie 1984-2004

Participants. The Mokotów Study 1984-2004

Rok badania Year	Chłopcy (%) Boys	Dziewczęta (%) Girls	Razem* Total
1984	1600 (47%)	1802 (53%)	3402
1988	1830 (47%)	2088 (53%)	3918
1992	918 (46%)	1082 (54%)	2000
1996	1175 (47%)	1309 (53%)	2484
2000	1205 (49%)	1266 (51%)	2471
2004	758 (52%)	703 (48%)	1461

*W tabeli zostały pominięte osoby, które nie podały w ankiecie informacji o swojej płci.

1992 i 2000 oraz 10% – w 1996 i 2004 roku. W 2004 roku w badaniach wzięły udział 1.493 osoby. Po wyeliminowaniu ankiet niewiarygodnych (znaczące braki danych, sposób wypełniania i komentarze świadczące o niepoważnym stosunku do badań), do analiz zakwalifikowano dane od 1.471 uczniów (52% chłopców, 48% dziewcząt). W poprzednich latach w badanej populacji było więcej dziewcząt (51-53%) niż chłopców (47-49%).

Zdecydowana większość uczniów (93%), biorących udział w ostatniej edycji badań, urodziła się w 1989 roku, czyli prawdopodobnie realizowała obowiązek nauki zgodnie z planem i w dniu badania miała ukończone 15 lat. Rok urodzenia pozostałych uczniów wskazywał, że powinni być w starszych klasach. Odsetki uczniów opóźnionych w realizacji obowiązku szkolnego były zróżnicowane w poszczególnych latach badania (tab. 2). Ze względu na lepszą porównywalność podajemy tylko

Tabela 2.

Odsetki starszych rocznikowo uczniów w badanych próbach

Percentage of students older than 15 years old across study editions

Rok badania Year	Chłopcy Boys	Dziewczęta Girls	Razem Total
1984	18,0%	12,5%	15,1%
1988	18,0%	9,7%	13,9%
1992	14,8%	9,7%	12,0%
1996	14,3%	8,5%	11,2%
2000	19,3%	11,5%	15,3%
2004	9,5%	4,2%	7,0%

dane uczniów wywiązujących się w terminie z obowiązku szkolnego, czyli 15-letnich. Starsi uczniowie biorący udział w badaniach w latach 1988-2004 zostali wykluczeni z analiz. Z powodów technicznych jedynie w 1984 roku wyniki są podawane dla całej grupy uczniów, tj. przechodzących z klasy do klasy i powtarzających klasę.

Wskaźniki i sposoby ich pomiaru. Pomiaru picia napojów alkoholowych w badaniach mokotowskich dokonuje się na podstawie charakterystyki ostatniego przy-

padku picia. Od 1984 roku wykorzystywany jest arkusz „Piwo-Wino-Wódka” autorstwa Barbary Wolniewicz-Grzelak (Aneks).

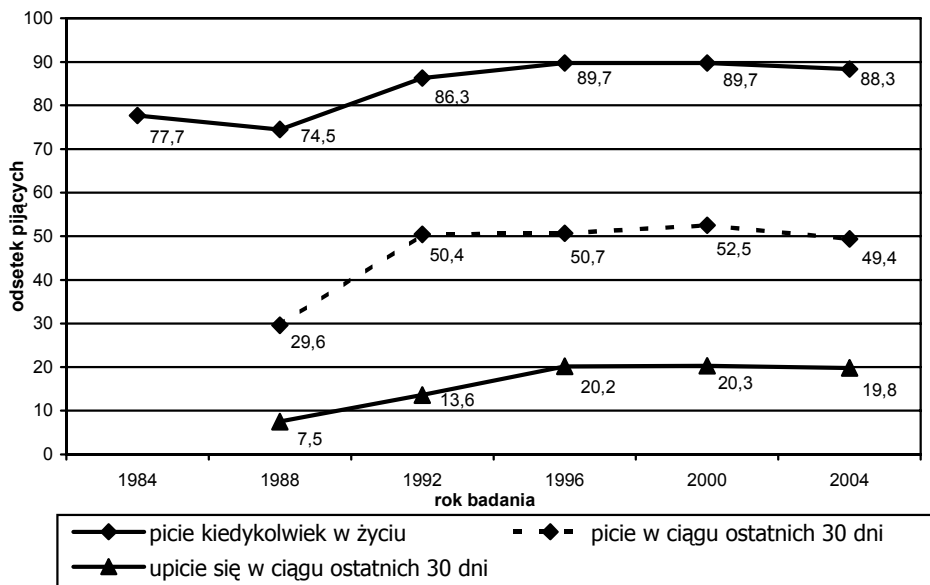
Przyjmowane wskaźniki pozwalają określić rozpowszechnienie:

- Jakichkolwiek prób picia alkoholu – picie alkoholu kiedykolwiek w życiu;
- Częstego picia alkoholu – picie alkoholu w ostatnich 30 dniach poprzedzających badanie;
- Częstego nadużywania alkoholu – upicie się przynajmniej raz w ciągu ostatnich 30 dni, przy czym miarą upicia jest wypicie 60 g i więcej 100-procentowego alkoholu, co odpowiada: trzem lub więcej butelkom piwa, trzem i więcej lampkom wina oraz przynajmniej trzem dużym kieliszkom wódki (12).

WYNIKI

Do doświadczeń w zakresie picia alkoholu w 2004 roku przynajmniej 90% warszawskich 15-latków (patrz rys. 1). W stosunku do sytuacji sprzed 20 lat oznacza to ograniczenie liczby abstynentów o 10 punktów procentowych. Odsetki młodzieży, która nigdy nie piła napojów alkoholowych systematycznie malały od końca lat 80. do połowy lat 90., a od 1996 roku utrzymywały się na względnie stałym poziomie 10–12%.

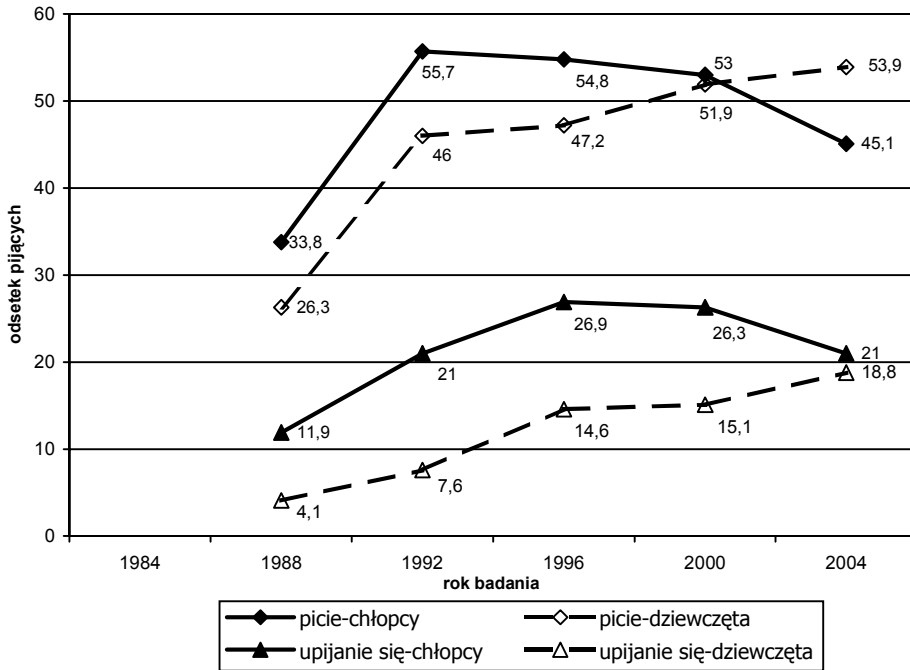
Częste picie alkoholu (czyli w ciągu ostatnich 30 dni) od początku lat 90. deklaruje około 50% uczniów. Stabilizacja trendu nastąpiła po skokowym wzroście odsetka często pijących, między 1988 rokiem, kiedy to piło 29% nastolatków, a 1992.

Rys. 1. Trendy w picciu alkoholu przez młodzież
Trends in alcohol drinking among students

Odsetek uczniów upijających się napojami alkoholowymi systematycznie rósł na przestrzeni lat 1988–1996 (z 7,5% w 1988 do 20% w 1996 roku). W latach 1996–2004 wskaźniki upijania się napojami alkoholowymi przez 15-latków utrzymują się na poziomie około 20%.

Stabilizacja trendów jest wypadkową zmian zachodzących inaczej w grupie chłopców i inaczej w grupie dziewcząt (patrz rys. 2).

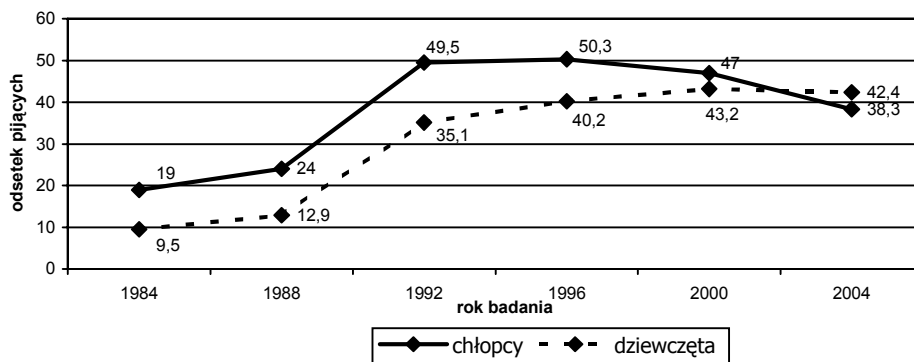
Rys. 2. Picie alkoholu i upijanie się w ciągu ostatnich 30 dni
Alcohol use and abuse in the past 30 days

W latach 80. i 90. picie alkoholu i upijanie się było bardziej rozpowszechnione wśród chłopców. Natomiast w 2000 roku odsetek dziewcząt pijących alkohol w ciągu ostatnich 30 dni zrównał się z odsetkiem często pijących chłopców, a w roku 2004 dziewczęta „dogoniły” chłopców w zakresie częstego upijania się.

Wyraźne różnice ze względu na płeć można też zaobserwować, analizując trendy dotyczące poszczególnych napojów alkoholowych.

Picie piwa, wina i wódki w ciągu 30 dni przed badaniem

Wzrost rozpowszechnienia częstego picia piwa postępował niemal równolegle wśród dziewcząt i chłopców do początku lat 90. (patrz rys. 3). Przy czym chłopcy „startowali” z wyższego poziomu – w 1984 roku odsetek chłopców deklarujących częste picie piwa był niemal dwa razy wyższy niż odsetek dziewcząt. W latach 90. odsetek chłopców często pijących piwo utrzymywał się na stałym poziomie około 50%. W

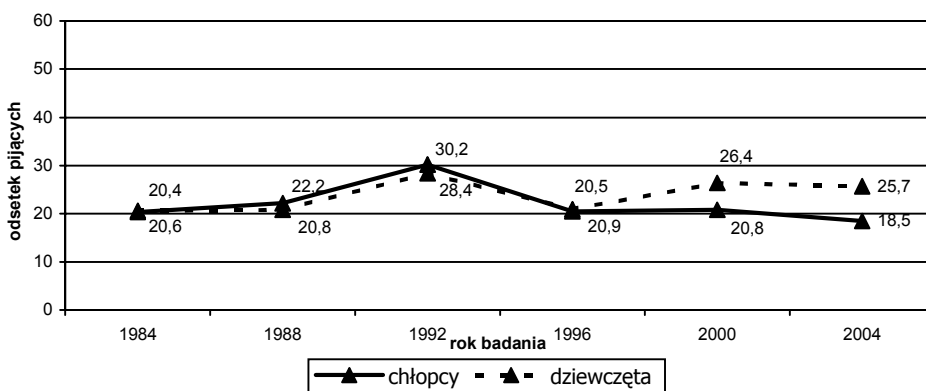

Rys. 3. Częste picie piwa
Frequent beer drinking (past 30 days)

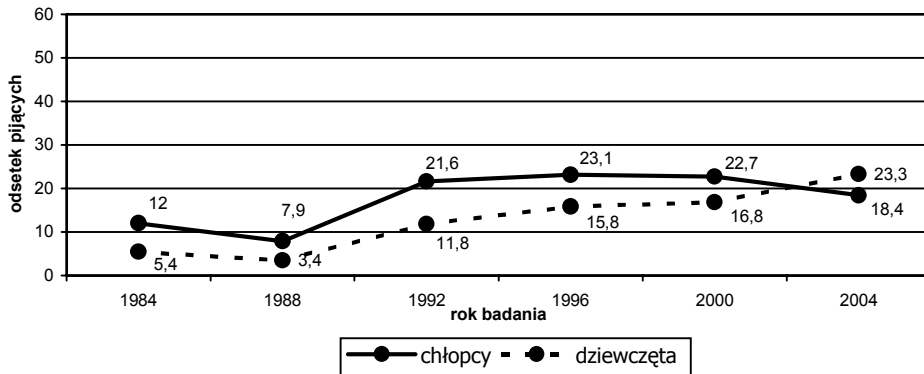
tym samym czasie rosły odsetki często pijących dziewcząt. Ten wzrostowy trend w grupie dziewcząt utrzymał się do 2000 roku, by ustabilizować się na poziomie około 42%. Tymczasem, rozpowszechnienie częstego picia piwa wśród chłopców spadło do 38% w 2004 roku.

Podobne zmiany stwierdzono w zakresie wskaźnika częstego picia wina (patrz rys. 4). W latach 1984–1992 rosło rozpowszechnienie picia wina zarówno wśród dziewcząt, jak i chłopców. W kolejnych pomiarach stwierdzono wyraźny spadek popularności tego napoju. Przy czym w grupie chłopców oznaczało to stabilizację trendu na poziomie około 20%, a w grupie dziewcząt – tylko chwilowe załamanie. W 2000 roku odsetek dziewcząt często pijących wino powrócił niemal do poziomu z początku lat 90. i wynosi około 26%.

W 1992 roku odnotowano dynamiczny wzrost wskaźników dotyczących częstego picia wódki zarówno w grupie chłopców, jak i dziewcząt (rys. 5). Wśród chłopców odsetek tych, którzy pili często wódkę wzrósł z ok. 8% w 1988 roku do 22% w 1992.

Rys. 4. Częste picie wina
Frequent wine drinking (past 30 days)

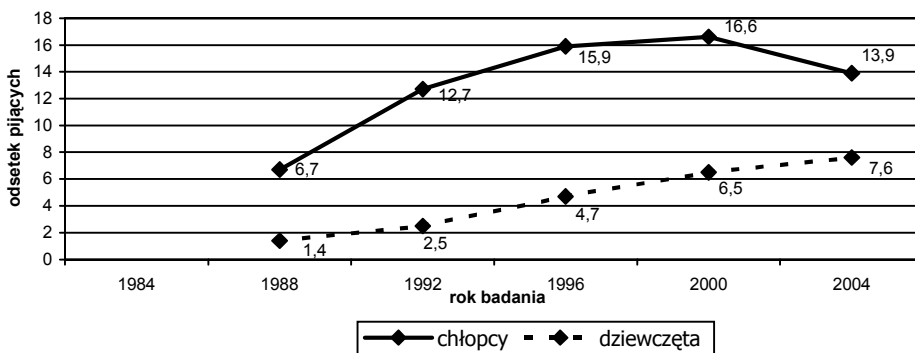

Rys. 5. Często picie wódki
Frequent vodka drinking (past 30 days)

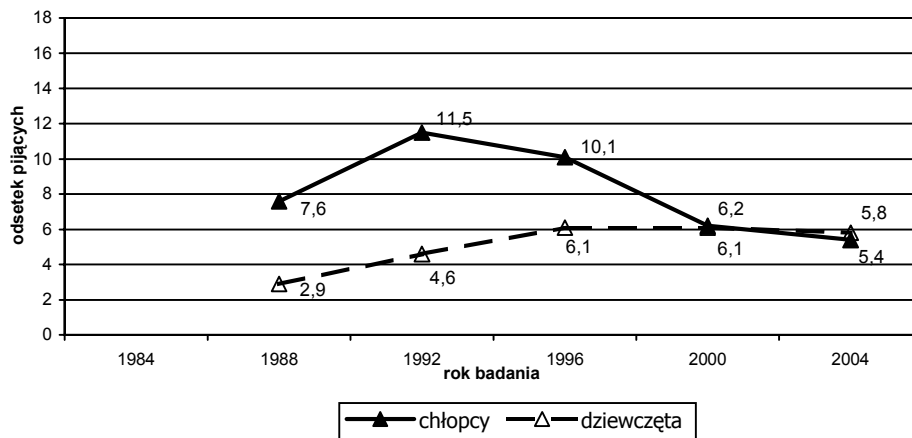
Ten wynik utrzymywał się do roku 2000 na względnie stałym poziomie. Między rokiem 2000 a 2004 nastąpił nieznaczny spadek odsetka chłopców, którzy pili wódkę w ciągu 30 dni przed badaniem (do 18%). Natomiast w grupie dziewcząt obserwowano stałe zwiększanie się odsetka pijących często wódkę – od 3% w 1988 do 23% w 2004 roku.

Częste upijanie się piwem, winem i wódką

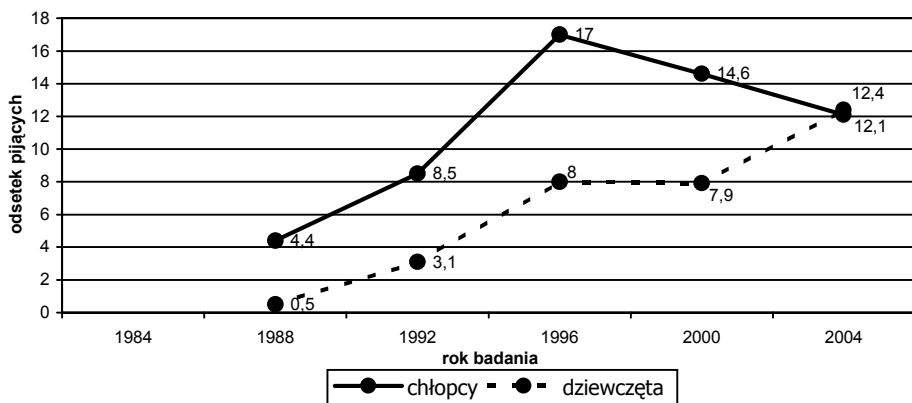
Wypijanie jednorazowo dużych ilości alkoholu, mogących wywoływać wyraźne efekty intoksykacji, było zawsze bardziej rozpowszechnione wśród chłopców niż wśród dziewcząt (patrz rys. 6, 7, 8). Jednak w 2000 roku odsetek dziewcząt, które w ciągu ostatnich 30 dni upiły się winem zrównał się z odsetkiem chłopców i w kolejnym pomiarze utrzymał się na niezmiennym poziomie około 6%. W zakresie upijania się wódką dziewczęta „dogoniły” chłopców w 2004 roku (odsetek chłopców i dziew-

Rys. 6. Często upijanie się piwem
Frequent getting drunk of beer

Rys. 7. Często upijanie się winem
Frequent getting drunk of wine

Rys. 8. Często upijanie się wódką
Frequent getting drunk of vodka

czą, którzy często upijali się wódką wynosił 12%). Chłopcy w porównaniu z dziewczętami niezmiennie częściej piją piwo w dużych ilościach (1,5 litra lub więcej przy jednej okazji).

W latach 1988–1992 nastąpił wyraźny wzrost odsetka uczniów, którzy upili się w ostatnim miesiącu którymkolwiek z napojów alkoholowych. W kolejnych latach widoczne było ograniczenie częstości nadużywania poszczególnych trunków przez chłopców: wina po 1992, wódki po 1996, a piwa po 2000 roku. W grupie dziewcząt stabilizacja, ale nie spadek, trendu upijania się winem nastąpiła po 1996 roku. Natomiast odsetki dziewcząt upijających się piwem i wódką rosły w całym 20-leciu objętym badaniami.

OMÓWIENIE WYNIKÓW I DYSKUSJA

Omawiając wyniki badań, chcemy zwrócić uwagę przede wszystkim na dwa zagadnienia: 1) związek rozpowszechnienia picia alkoholu przez młodzież z ogólnymi zmianami społeczno-politycznymi oraz 2) przyczyny różnic w dynamice zmian u chłopców i dziewcząt.

Picie alkoholu a zmiany ustrojowe

Zmiany o charakterze gospodarczym, politycznym i społecznym, jakie miały miejsce w Polsce od połowy lat 80. znalazły odzwierciedlenie we wskaźnikach picia alkoholu przez nastolatków. Wszystkie miary wskazywały na znacznie mniejsze rozpowszechnienie picia alkoholu wśród uczniów w latach 80. niż w 90. Stosunkowo niewielkie spożycie było prawdopodobnie związane z restrykcyjną polityką państwa wobec alkoholu – opierała się ona głównie na ideologii abstynencji i ograniczaniu dostępności. Nie mniej ważnym czynnikiem był kryzys ekonomiczny i polityczny. Poza tym, część warszawskiej młodzieży sympatyzowała z działalnością kościoła wspierającego opozycję polityczną. A ponieważ kościół w tym samym czasie promował życie wolne od alkoholu, mogło to znaleźć odzwierciedlenie w zachowaniach nastolatków (5).

Na początku lat 90. wśród warszawskich nastolatków nastąpił skokowy wzrost rozpowszechnienia picia alkoholu i upijania się. Niekorzystne trendy były obserwowane w odniesieniu do wszystkich rodzajów napojów alkoholowych, przy czym najbardziej dynamiczne w przypadku piwa. Ten wzrost był elementem bardziej ogólnej zmiany stylu życia oraz przemian ustrojowych i gospodarczych. Polityka państwa wobec alkoholu ulegała stopniowej liberalizacji, której głównym wyrazem była zmniejszona kontrola nad handlem alkoholem. Postępowały też zmiany w zakresie strategii ograniczającej pobyt na alkohol – popularność zyskiwała koncepcja picia umiarkowanego i ograniczanie ryzyka związanego z pićciem. Wprowadzenie mechanizmów rynkowych spowodowało zwiększenie dostępności, poprawę jakości i większą różnorodność napojów alkoholowych. Co więcej, pojawiły się reklamy piwa, z których wiele było adresowanych do młodzieży (13). Stopniowej liberalizacji ulegał też stosunek dorosłych do kwestii picia alkoholu przez młodzież (14).

W latach 1992–1996 utrzymywała się wzrostowa tendencja w zakresie picia piwa i wódki. Ograniczeniu uległo natomiast rozpowszechnienie picia wina wśród nastolatków. Najprawdopodobniej było to efektem relatywnie dużego wzrostu cen win importowanych w stosunku do cen produktów krajowych.

Dynamika zmian picia alkoholu a płeć

Od końca lat 90. wskaźniki rozpowszechnienia picia alkoholu wśród warszawskich nastolatków utrzymują się na względnie stałym poziomie. Przy czym, inny jest kierunek zmian wśród dziewcząt i chłopców. W grupie 15-letnich chłopców zmniejszy-

ło się rozpowszechnienia picia alkoholu, podczas gdy zwiększyło się wśród dziewcząt. Wyniki badań ESPAD z 2005 roku (2) i „Diagnozy społecznej 2005” (15) potwierdzają, odnotowaną w badaniach mokotowskich z 2004 roku tendencję wyrównywania się odsetków pijących dziewcząt i chłopców we wszystkich wskaźnikach picia. Zmiany w zakresie picia alkoholu odzwierciedlają szersze przemiany stylu życia nastolatków. Dziewczęta nie tylko piją alkohol co najmniej równie często i w podobnych ilościach co chłopcy, ale także częściej palą papierosy i sięgają po narkotyki (15, 16). Czapiński (15) swoją próbę wyjaśnienia tego, że dziewczęta dogoniły, a w niektórych wymiarach nawet przegoniły chłopców, jeśli chodzi o częstość występowania zachowań problemowych, opiera na Freudowskiej koncepcji kluczowego znaczenia doświadczeń wczesnodziecięcych w procesie rozwoju psychicznego. Uważa, że nastolatki urodzone na przełomie lat 80. i 90., czyli tzw. „pokolenie transformacji”, były narażone na szczególnie duży stres, ponieważ „zmiana systemu spowodowała prawdziwą rewolucję w polskich rodzinach, wypędzając rodziców z domu, konfrontując ich z ogromnymi wyzwaniem i zagrożeniami” (15: 177). Drugie wyjaśnienie Czapińskiego nawiązuje do reformy oświaty, w wyniku której powstały gimnazja, a nastolatki „zostali wyrwani ze środowiska młodszych kolegów, wręcz od nich odseparowani, często w oddzielnych budynkach oddalonych od miejsca zamieszkania, nierzadko wraz ze starszymi kolegami ze szkół średnich” (15: 177). Autor przyznaje jednak, że nie wiadomo dlaczego doświadczenia z pierwszych lat życia albo zmiana szkoły miałyby mieć większy wpływ na dziewczęta niż na chłopców.

Do poszukiwania alternatywnych wyjaśnień skłaniają również wyniki badań prowadzonych w krajach, które nie doświadczyły w ostatnich dekadach tak poważnych przemian jak Polska. Bardziej negatywne trendy w zakresie picia alkoholu wśród dziewcząt niż wśród chłopców są obserwowane np. w Holandii i w USA (17, 18). Jedną z hipotez tłumaczy to zjawisko obniżaniem się wieku, w którym u dziewcząt występuje pierwsza miesiączka. Coraz wcześniejsze osiągnięcie dojrzałości płciowej przez dziewczęta było obserwowane w XX wieku w krajach wysoko uprzemysłowionych. Wyniki badań wskazują, że wiek pierwszej miesiączki jest związany z tendencją do utrzymywania kontaktów ze starszymi chłopcami, a tym samym – z większym narażeniem na używanie środków psychoaktywnych (19, 20).

Można też zaproponować wyjaśnienie uwzględniające specyfikę sytuacji w Polsce w latach 1984–2004. Zgodnie z teorią „kontroli siły” („Power-Control Theory”) Hagana i wsp. (21) gotowość dziewcząt i chłopców do zachowywania się w sposób problemowy (sprzeczny z prawem lub ryzykowny) ma związek ze strukturą ich rodziny. W rodzinach patriarchalnych ojciec dzięki wyższemu, w porównaniu z matką, statusowi zawodowemu ma dominującą pozycję w rodzinie. Natomiast matka, w większym stopniu niż ojciec, odpowiada za wychowanie dzieci. W takich rodzinach synowie mają na ogół większą swobodę niż córki, częściej wymykają się spod kontroli rodzicielskiej i w związku z tym częściej zachowują się w sposób ryzykowny. Natomiast w rodzinach egalitarnych poziom kontroli nad synami i córkami jest podobny, co sprawia, że dziewczynki zachowują się tak jak chłopcy (22).

W Polsce w ostatnich latach zmieniło się bardzo wiele, w tym również pozycja zawodowa kobiet. W porównaniu z latami 80., kobiety są bardziej widoczne w życiu publicznym i zajmują coraz wyższe stanowiska w pracy zawodowej. Mężczyźni, zwłaszcza słabo wykształceni, mają często problemy ze znalezieniem pracy. W związku z tym, wydaje się prawdopodobne, że w latach 2000–2004, w porównaniu z końcem XX wieku, znacząco wzrósł odsetek dziewcząt wychowujących się w rodzinach, w których pozycja zawodowa matki jest równie wysoka jak pozycja ojca lub nawet wyższa.

Kolejnego wyjaśnienia różnic w dynamice zmian w picciu alkoholu przez chłopców i dziewczęta, można szukać w odmiennych przyczynach sięgania przez nich po substancje psychoaktywne. Otóż dziewczęta zarówno piją alkohol, jak i używają innych substancji psychoaktywnych, głównie z powodu problemów emocjonalnych, np. związanych z relacjami z innymi, z radzeniem sobie z depresją czy lękiem. Podczas, gdy u chłopców dominują potrzeby utrzymania i zacieśniania kontaktów z innymi pijącymi kolegami, szukania silniejszych wrażeń czy radzenia sobie z nudą (20). Jednocześnie wyniki badań dotyczących zdrowia psychicznego warszawskiej młodzieży wskazują również na to, że dziewczęta częściej niż chłopcy doświadczają objawów depresji oraz stresu o wyższym natężeniu (23, 16).

Analizując wyniki tej części badań mokotowskich, która dotyczy wybranych aspektów stylu życia młodzieży, nasuwa się jeszcze jedna hipoteza wyjaśniająca różnice w picciu alkoholu przez dziewczęta i chłopców (16). W badaniach tych stwierdzono, że liczniejsza grupa dziewcząt niż chłopców spędzała regularnie 2 godziny dziennie poza domem (odpowiednio ok. 42% i 35%), co może być czynnikiem sprzyjającym picciu przez nie alkoholu. Odnotowano, że większy odsetek chłopców, w porównaniu z odsetkiem dziewcząt, gra codziennie w gry komputerowe (blisko co 3 chłopiec i co 20 dziewczynka) i zajmuje się swoim hobby. Prawdopodobnie ogranicza to kontakty towarzyskie z rówieśnikami. Być może te różnice, dotyczące sposobów spędzania wolnego czasu przez dziewczęta i chłopców są jednym z czynników, wpływających na obserwowane zmiany w picciu alkoholu.

Ograniczenia badań mokotowskich

Chociaż metodologia badań mokotowskich pozostała niezmienną od połowy lat 80., to jednak znacząco zmieniły się okoliczności, w jakich je realizowano. Przede wszystkim, w związku ze zmianą systemu oświaty, 15-latki nie są już uczniami liceów, techników lub szkół zawodowych, a uczniami gimnazjów. Jak pisze, cytowany powyżej prof. Czapiński (15), może to mieć duży wpływ na rozpowszechnienie picia alkoholu i innych zachowań problemowych.

Poza tym, w badanym okresie zmieniał się odsetek uczniów drugorocznych w klasach. Ponieważ wiadomo, że z wiekiem wzrasta rozpowszechnienie picia alkoholu, znaczenie tego czynnika dla prowadzonych porównań starano się ograniczyć, eliminując z analiz uczniów powyżej 15 r.ż. Niestety, taki zabieg był niemożliwy do przeprowadzenia w odniesieniu do danych z 1984 roku.

W 2000 roku wprowadzono też pewne modyfikacje do pytań o picie alkoholu. Wynikały one z przekonania, że intensywne przemiany zachodzące w życiu społecznym wymagają „uwspółcześnienia” kwestionariusza (Aneks). Na rynku pojawiły się butelki piwa o pojemności 0,33 litra, jakich nie było w latach 80. W związku z tym określenie w butelkach ilości piwa wypitego przy ostatniej okazji stało się nie dość precyzyjne – konieczne było wyjaśnienie, że w pytaniu chodzi o butelki o pojemności 0,5 litra. Z kolei, rozwinięcie kategorii odpowiedzi w pytaniu o piwo, pociągnęło za sobą konieczność analogicznej zmiany w pytaniach o wino i wódkę. W ankiecie doprecyzowano, że jedna „lampka” wina to 200 ml, a jeden kieliszek wódki to 50 ml. Przy tej okazji stwierdzono, że należy zmienić przedostatnią kategorię odpowiedzi na pytanie o ilość wina wypitego przy ostatniej okazji – z „więcej niż pół butelki” na „prawie całą butelkę – ok. 750 ml”.

Pojawiły się ponadto wątpliwości, czy np. słowo „wódka” oznacza dla dzisiejszych nastolatków to samo, co dla ich równoletków z lat 80. W tamtych latach głębokiego kryzysu, można było przyjąć, że jeżeli młodzież ma dostęp do wysokoprocentowych napojów alkoholowych, to są to w zdecydowanej większości wódki rodzimej produkcji. Natomiast obecnie, równie łatwe jak nabycie wódki, jest zakupienie whisky, ginu, koniaku lub innych „egzotycznych” wyrobów (istotna pozostaje jedynie różnica w cenie, przynajmniej niektórych trunków). Można zatem przypuszczać, że młodzież sięga również po te napoje alkoholowe. Tego typu rozważania doprowadziły do wprowadzenia w 2000 roku jednej zmiany w ankiecie. Polegała ona na dopisaniu w nagłówku do pytań o picie wina dodatkowych określeń: wino białe, czerwone, szampan, wino domowe, a w nagłówku do pytań o picie wódki: czysta wódka, whisky, gin, koniak, itp.

Badania mokotowskie mają charakter lokalny, ograniczony tylko do jednej z dzielnic Warszawy. Nie można zatem na ich podstawie formułować wniosków dotyczących ogółu polskiej młodzieży. Mogą jednak stanowić ważną przesłankę w prognozowaniu trendów, gdyż ich wyniki znajdują potwierdzenie w ogólnopolskich badaniach realizowanych w latach 90. i po roku 2000 (24, 25, 26).

PIŚMIENNICTWO

1. Woynarowska B, Mazur J (2000) *Zachowania zdrowotne i zdrowie młodzieży szkolnej w Polsce i innych krajach. Tendencja zmian w latach 1990-1998*. Katedra Biomedyczna Podstaw Rozwoju i Wychowania. Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa
2. Woynarowska B, Kołło H (2003) Samoocena zdrowia, zadowolenie z życia i zachowania zdrowotne uczniów. W: Woynarowska B (red.) *Środowisko psychospołeczne szkoły i przystosowanie szkolne a zdrowie i zachowania zdrowotne uczniów w Polsce*. Katedra Biomedyczna Podstaw Rozwoju i Wychowania. Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Zakład Epidemiologii Instytutu Matki i Dziecka. Warszawa, 85–108.
3. Sierosławski J (2005) *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z ogólnopolskich badań ankietowych zrealizowanych w 2005 r.* Instytut Psychiatrii i Neurologii.

4. Wolniewicz-Grzelak B, Ostaszewski K (1983) Badanie środowisk szkolnych w zakresie zagrożenia uzależnieniem od środków odurzających. *Biuletyn Instytutu Psychoneurologicznego*, 4 (52), 68–82.
5. Wolniewicz-Grzelak B (1990) Zmiany w spożyciu przez młodzież napojów alkoholowych. Badania mokotowskie z 1984 i 1988 roku. *Alkoholizm i Narkomania*, Zima, 113–132.
6. Wolniewicz-Grzelak B (1995) Badanie picia napojów alkoholowych przez młodzież arku-
szem „Piwo–Wino–Wódka”. *Alkoholizm i Narkomania*, 2 (19), 117–127.
7. Okulicz-Kozaryn K, Borucka A (1997) Zmiany w picciu alkoholu przez młodzież. Badania mokotowskie: 1984–1988–1992–1996. *Alkoholizm i Narkomania*, 2/27, 179–195.
8. Okulicz-Kozaryn K, Borucka A (2001) Picie alkoholu przez młodzież z mokotowskich szkół średnich w latach 1984–2000. *Alkoholizm i Narkomania*, 14 (2), 245–259.
9. Wolniewicz-Grzelak B, Ostaszewski K (1987) Rozpowszechnienie używania różnych substancji uzależniających przez uczniów szkół ponadpodstawowych warszawskiej dzielnicy Mokotów. *Zeszyty Problemowe Narkomanii*, TZN (2), 83–88.
10. Ostaszewski K (1998) Zmiany w używaniu substancji psychoaktywnych. Badania mokotowskie. *Alkoholizm i Narkomania*, 1/30, 41–55.
11. Ostaszewski K (2001) Trendy w używaniu przez młodzież substancji psychoaktywnych. Badania mokotowskie – kontynuacja. *Alkoholizm i Narkomania* 14 (3), 387–406.
12. Wolniewicz-Grzelak B (1985) Badanie ankietowe nad spożywaniem alkoholu przez uczniów szkół ponadpodstawowych Mokotowa w 1984 roku i niektóre problemy metodologiczne. *Biuletyn Instytutu Psychoneurologicznego*, 4 (60), 65–85.
13. Świątkiewicz G (1997) Kwestia piwa w okresie transformacji społeczno-ustrojowej w Polsce. *Alkoholizm i Narkomania*, 1 (26), 11–19.
14. Sierosławski J (2002) Czy i jak rodzice powinni uczyć swoje dzieci kontaktowania się z substancjami psychoaktywnymi? W: *Alkohol i narkotyki w życiu polskiej młodzieży – dylematy profilaktyki*. PARPA, Warszawa.
15. Czapiński J (2006) Cechy osobowościowe i styl życia. W: Czapiński J, Panek T (red.) *Diagnoza społeczna 2005. Warunki i jakość życia Polaków*. Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie, 159–173. http://www.diagnoza.com/files/diagnoza2005/raport_diagnoza2005_110106.pdf
16. Ostaszewski K, Bobrowski K, Borucka A, Kocoń K, Okulicz-Kozaryn K, Pisarska A (2005) *Raport techniczny z realizacji projektu badawczego p.n. Monitorowanie trendów używania substancji psychoaktywnych oraz wskaźników innych wybranych aspektów zdrowia psychicznego u młodzieży szkolnej*. Instytut Psychiatrii i Neurologii.
17. Poelen E, Scholte R, Engels R, Boosmsma D, Willemsen G (2005) Prevalence and trends of alcohol use and misuse among adolescents and young adults in the Netherlands from 1993 to 2000. *Drug and Alcohol Dependence*, 79, 413–421.
18. Jonhston LD, O'Malley PM, Bachman JE, Schulenberg JE (2005) Secondary School Students W: *Monitoring the Future. National Study Results on Drug Use, 1975–2004*. Bethesda, MD: National Institutes on Drug Abuse.
19. Lintonen T, Rimpela M, Vikat A, Rimpela A (2000) The effect of societal changes on drunkenness trends in early adolescence. *Health Education Research*, 15 (3), 261–269.

20. Isralovitz R, Rawson R (2006) Gender differences in prevalence of drug use among high risk adolescents in Israel. *Addictive Behaviors*, 31, 355–358.
21. Blackwell BS (2002) A Power Control Theory of Vulnerability to Crime and Adolescents Role Exist-Revisited. *The Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 39, 2, 199–218.
22. Grasmick HG, Hagan J, Blackwell BS, Arneklev BJ (1996) Risk preferences and patriarchy: Extending Power-Control Theory. *Social Forces*, 75 (1), 177–199.
23. Czabała CJ, Brykczyńska C, Bobrowski K, Ostaszewski K (2005) Problemy zdrowia psychicznego w populacji gimnazjalistów warszawskich. *Postępy Psychiatrii i Neurologii*, 14 (1), 1–9.
24. Sierosławski J (1999) Ograniczenie używania substancji psychoaktywnych i związanych z tym szkód zdrowotnych. *Alkoholizm i Narkomania*, 2/35, 165–207.
25. Sierosławski J, Zieliński A (2000) Narkotyki a młodzież. *Serwis Informacyjny Narkomania*, 12/13, 26–46
26. Sierosławski J (2003) Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. *Raport z ogólnopolskich badań ankietowych zrealizowanych w 2003 r.* Instytut Psychiatrii i Neurologii.

Adres do korespondencji

Katarzyna Okulicz-Kozaryn

Instytut Psychiatrii i Neurologii, Pracownia „Pro-M”

ul. Sobieskiego 9, 02-957 Warszawa

tel. (22) 4582 630

e-mail kokulicz@ipin.edu.pl

ANEKS

Piwo–Wino–Wódka (autor B. Wolniewicz-Grzelak)

W każdym z poniższych dziewięciu pól zaznacz jedną, najbardziej właściwą odpowiedź.

I. Piwo		
Kiedy piłeś(aś) ostatni raz? (ile to było dni lub miesięcy temu?)	Ile wtedy wypić(aś)?	Z kim wtedy piłeś(aś)?
0 nigdy nie piłem	0 nigdy nie piłem	0 nigdy nie piłem
1 przeszło rok temu	1 pół butelki – 250 ml	1 z rodzicami
2 7 do 12 miesięcy temu	2 butelkę – 500 ml	2 z innymi dorosłymi
3 3 do 6 miesięcy temu	3 dwie butelki – 1 l	3 tylko z młodzieżą
4 1 do 2 miesięcy temu	4 trzy butelki – 1,5 l	4 sam
5 16 do 30 dni temu	5 cztery butelki – 2 l	
6 8 do 15 dni temu	6 więcej niż cztery butelki	
7 5 do 7 dni temu		
8 1 do 4 dni temu		
II. Wino (wino białe, czerwone, szampan, wino domowe)		
Kiedy piłeś(aś) ostatni raz?	Ile wtedy wypić(aś)?	Z kim wtedy piłeś(aś)?
0 nigdy nie piłem	0 nigdy nie piłem	0 nigdy nie piłem
1 przeszło rok temu	1 pół „lampki” – 100 ml	1 z rodzicami
2 7 do 12 miesięcy temu	2 jedną „lampkę” – 200 ml	2 z innymi dorosłymi
3 3 do 6 miesięcy temu	3 dwie „lampki” – 400 ml	3 tylko z młodzieżą
4 1 do 2 miesięcy temu	4 trzy „lampki” – 600 ml	4 sam
5 16 do 30 dni temu	5 prawie całą butelkę – ok. 750 ml	
6 8 do 15 dni temu	6 butelkę lub więcej	
7 5 do 7 dni temu		
8 1 do 4 dni temu		
III. Wódka (czysta wódka, whisky, gin, koniak, itp.)		
Kiedy piłeś(aś) ostatni raz?	Ile wtedy wypić(aś)?	Z kim wtedy piłeś(aś)?
0 nigdy nie piłem	0 nigdy nie piłem	0 nigdy nie piłem
1 przeszło rok temu	1 mały kieliszek – 25 ml	1 z rodzicami
2 7 do 12 miesięcy temu	2 duży kieliszek – 50 ml	2 z innymi dorosłymi
3 3 do 6 miesięcy temu	3 dwa duże kieliszki – 100 ml	3 tylko z młodzieżą
4 1 do 2 miesięcy temu	4 trzy duże kieliszki – 150 ml	4 sam
5 16 do 30 dni temu	5 prawie ćwierć litra	
6 8 do 15 dni temu	6 ćwierć litra lub więcej	
7 5 do 7 dni temu		
8 1 do 4 dni temu		

Jesteś 1. Chłopcem 2. Dziewczyną

Zaznacz datę swojego urodzenia 1987 1988 1989 1990 1991 1992 1993